

Голові разової спеціалізованої
вченої ради ДФ 20.051.196
Карпатського національного
Університету імені Василя
Стефаника
доктору історичних наук,
професору кафедри всесвітньої
історії Борчуку Степану
Миколайовичу
(76018, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57)

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата історичних наук, доцента, доцента кафедри всесвітньої історії
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Марущенка Олександра Володимировича

на дисертацію Мосори Володимира Андрійовича

на тему:

«Джерела до вивчення історії трудової мобілізації українців дистрикту
«Галичина» (1941 – 1944 рр.)»

подану на здобуття ступеня доктора філософії (PhD)

за спеціальністю 032 Історія та археологія з галузі знань 03 Гуманітарні науки.

1. Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена сучасними глобалізаційними тенденціями, які поклали початок новій хвилі вивчення подій Другої світової війни. Це спричинило не лише розширення джерельної бази, але й переосмислення усталених інтерпретацій історичного минулого. У сучасному науковому дискурсі дедалі більше уваги приділяється локальним аспектам війни,

що дозволяє побачити багатогранність досвіду різних регіонів та соціальних груп. З огляду на це, дисертаційна робота Мосори В.А. є актуальною для вирішення сучасних проблем історії, які постають у процесі дослідження минулого Галичини та України загалом. Особливу значущість дослідження визначає його джерелознавча складова: аналіз нормативно-правових матеріалів (указів, розпоряджень, циркулярів), пресових видань, агітаційних матеріалів (плакатів, стінгазет), мемуаристики (автобіографій, спогадів, мемуарів) та усних свідчень українських робітників чи осіб, що безпосередньо або опосередковано брали участь у трудовій політиці нацистської влади на території Галичини. Таким чином, робота має значення не лише для історичної науки, але й для формування суспільної пам'яті, адже дослідження трудової мобілізації українського населення у дистрикті «Галичина» сприяє глибшому розумінню процесів, які визначали долю людей у період війни, та допомагає осмислити виклики, що постають перед сучасним суспільством у контексті збереження історичної правди.

2. Наукова новизна роботи полягає у визначенні положень, що узгоджуються з поставленими завданнями дисертації та логічно пов'язані з її загальними висновками. Зокрема, автор виокремив тему використання українського населення дистрикту «Галичина» як робочої сили для забезпечення економічних потреб Німеччини як самостійний об'єкт джерелознавчого дослідження. Вперше виявлено, проаналізовано, систематизовано та введено у науковий обіг значний масив джерельних матеріалів, які раніше не були висвітлені й розкривають основні аспекти політики використання трудових ресурсів дистрикту «Галичина» в Німеччині.

Важливим елементом новизни є застосування методів Карла Пірсона та Рональда Фішера для здійснення контент-аналізу україномовних публікацій воєнного часу (1941–1944 рр.), що виходили на території дистрикту «Галичина».

Це дозволило не лише кількісно оцінити інформаційний простір того періоду, але й виявити закономірності у відображенні трудової політики нацистської влади в друкованих джерелах.

3. Теоретична цінність і практична значущість отриманих наукових результатів полягає в тому, що зібрані матеріали, сформульовані положення та висновки сприяють поглибленню сучасних знань істориків у сфері джерелознавства з історії України періоду Другої світової війни. Результати дослідження можуть бути використані для написання спеціальних і узагальнюючих праць із джерелознавства, у підготовці та викладанні спеціалізованих курсів з історії у закладах вищої освіти, а також для вдосконалення й розширення музейних науково-освітніх програм, що забезпечує їхню актуальність у сучасному науковому та освітньому просторі. Окремо слід наголосити, що матеріали дисертаційної роботи можуть бути застосовані у меморіальних проєктах, спрямованих на вшанування пам'яті жертв примусової праці в Україні.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, визначається комплексним опрацюванням багатоаспектної джерельної бази, що забезпечило високий рівень достовірності отриманих результатів. Об'єктом дослідження стали архівні матеріали, періодичні видання, джерела особового походження та свідчення респондентів щодо процесу трудової мобілізації українських робітників дистрикту «Галичина», здійснюваної нацистською Німеччиною у 1941–1944 рр. Предметом дослідження визначено процес формування та аналіз джерельної бази, яка висвітлює історію використання українських трудових ресурсів дистрикту «Галичина» для забезпечення економічних потреб Третього райху.

Метою дослідження є комплексне опрацювання джерельної бази, її класифікація, встановлення достовірності документальних матеріалів та визначення їхнього значення для практичного застосування у процесі історичної реконструкції трудової мобілізації українського населення дистрикту «Галичина» у 1941–1944 рр. У дисертації використано значну історіографічну базу, що охоплює праці українських, діаспорних та зарубіжних учених, присвячені дискусійним проблемам історії Другої світової війни та політики трудової мобілізації.

Висновки дослідження докладно висвітлюють етапи та результати вирішення поставлених завдань, що забезпечувалося застосуванням широкого комплексу загальнонаукових, джерелознавчих та міждисциплінарних методів. До загальнонаукових методів належать історичний, системно-структурний, методи синтезу й аналізу, дедукції та індукції, компонентного (структурно-функціонального) аналізу та типологічного дослідження. Окрім того, використано методи архівної евристики, іконографічного аналізу, контекстуалізації, інтерпретації змісту, історико-критичний, контент-аналіз та графічні методи, що забезпечило комплексність і достовірність отриманих результатів.

5. Загальна оцінка змісту роботи. Дисертація Мосори В.А. має чітко визначену структуру та включає перелік умовних скорочень, вступ, п'ять розділів та три підрозділи, висновки, список використаних джерел, що налічує 345 позицій, а також додатки. Зміст дисертації охоплює основні аспекти теми дослідження. У *вступі* чітко визначено мету, завдання, предмет, об'єкт, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення дослідження, подано відомості щодо апробації отриманих результатів.

Перший розділ дисертації складається з трьох підрозділів: історіографічного аналізу українських, діаспорних та зарубіжних наукових праць

з досліджуваної теми; джерельної бази дослідження; методології дослідження. У *першому підрозділі* розглянуто основні історичні праці українських, діаспорних та зарубіжних науковців, що досліджували проблему використання трудових ресурсів Галичини та України загалом. *Другий підрозділ* містить перелік джерельних матеріалів, використаних у роботі (нормативно-правові акти, пресові видання, мемуарні матеріали тощо). У *третьому підрозділі* викладено методологічні підходи, застосовані у дослідженні, серед яких загальнонаукові, джерелознавчі та міждисциплінарні методи. Окрім того, автор порушує дискусійне питання щодо доцільності використання терміну «остарбайтер» стосовно українських робітників із території дистрикту «Галичина».

Другий розділ дисертації присвячено проблемі трудової мобілізації українського населення дистрикту «Галичина» на основі аналізу нормативно-правових матеріалів. Автор розглядає ключові офіційні накази та розпорядження нацистської Німеччини, що регламентували політику трудової мобілізації на окупованих територіях, тим самим демонструючи вертикаль влади. На основі нормативно-правових документів дослідник простежує накази щодо проведення агітаційних кампаній у Галичині з метою добровільного виїзду українського населення до Німеччини. Окрему увагу приділено діяльності провладних організацій, які безпосередньо або опосередковано брали участь у реалізації трудової політики нацистської влади.

У *третьому розділі* дисертації зібрано та проаналізовано матеріали провладних видань, що висвітлюють тему праці українських робітників у Німеччині. До них належать 14 часописів, які виходили на території дистрикту «Галичина» («Воля Покуття», «Українське слово», «Вільне слово», «Голос Підкарпаття», «Дрогобицьке слово», «Зборівські вісті», «Золочівське слово», «Львівські вісті», «Рідна земля», «Сокальське слово», «Станиславівське слово», «Краківські вісті», «Тернопільський голос», «Чортківська думка»); журнали для українських робітників, що виходили безпосередньо у Німеччині («Голос» та

«Вісті»); масові агітаційні матеріали (плакати, стінгазети); а також матеріали контрпропаганди ОУН (журнал «Ідея і чин»). Для глибинного аналізу нацистської пропаганди у пресових матеріалах дистрикту «Галичина» автор застосував методи Карла Пірсона та Рональда Фішера. Проведений аналіз дав змогу показати, що періодичні видання поєднували функції пропаганди та інформування, забезпечуючи окупаційній владі ефективний механізм мобілізації й контролю трудових ресурсів.

У *четвертому розділі* акцент здійснений на аналізі матеріалів особового походження (спогадів, мемуарів, автобіографій та листів), що стосуються теми використання робочої сили Галичини у Німеччині. Автор, поділив їх на чотири окремих групи. До першої групи віднесено джерела, створені представниками влади, провладних та легальних організацій, що функціонували як на території дистрикту «Галичина», так і поза його межами. Другу категорію становлять матеріали, написані представниками галицького духовенства, які відображають їхню позицію та бачення церковними інституціями тогочасних суспільних процесів. Третю групу складають матеріали, що походять від представників підпілля – ОУН та УПА, а також вояків дивізії СС «Галичина», в яких фіксувалися реальні події на території окупованої Галичини. До четвертої категорії віднесено свідчення робітників та осіб, які безпосередньо брали участь у тогочасних подіях або були очевидцями процесу трудової мобілізації на території дистрикту.

У *п'ятому розділі* дисертації розглянуто усно-історичні свідчення українських робітників із Галичини, які пережили добровільно-примусову працю в Німеччині. На основі свідчень респондентів автор простежує умови життя та праці робітників, особливості проведення каральних заходів (арешти, утримання у концтаборах, розстріли), ставлення німецького населення до українських робітників. Окрім того, подано коротку історичну характеристику зародження та розвитку усної історії у світі та в Україні. Дослідник наголошує на специфіці

усних свідчень як окремого виду джерел, серед яких виокремлює надмірне емоційне забарвлення та часткову недостовірність у деталях. Важливою складовою цих джерел є також згадки про акти спротиву як індивідуального характеру, так і організованого — з боку підпільних структур, зокрема ОУН та УПА.

Загалом подані розділи демонструють логічну послідовність дослідження, теоретичну обґрунтованість авторської моделі та системний підхід до аналізу джерел, що свідчить про належний рівень опрацювання теми та цілісність дисертаційної роботи.

6. Повнота викладу матеріалу дисертації у роботах, які опубліковані автором.

Основні результати дисертаційного дослідження Мосори В.А. висвітлено в одинадцяти наукових публікаціях, серед яких п'ять статей опубліковано у фахових виданнях України категорії «Б», одна публікація в іноземних наукових виданнях та п'ять праць представлено у збірниках матеріалів всеукраїнських наукових конференцій. Аналіз зазначених публікацій засвідчує, що основні наукові положення, висновки та рекомендації, отримані в результаті дослідження, повною мірою відображені у друкованих працях автора.

7. Відсутність порушення академічної доброчесності.

За результатами перевірки дисертаційної роботи та наукових публікацій ознак академічного плагіату, а також елементів фабрикації чи фальсифікації не виявлено. Автор коректно використовує посилання на власні наукові праці, дослідження інших дослідників, словникові джерела, нормативні документи та інші релевантні матеріали. Порушень академічної доброчесності у дисертації не виявлено.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу в цілому, вважаємо за доцільне висловити окремі зауваження та побажання, спрямовані на подальше вдосконалення окремих аспектів дослідження:

1. З огляду на сучасні дослідження нацистського режиму на окупованих землях Європи та України зокрема, необхідно взяти до уваги масові пресові матеріали Німеччини. Аналіз подібних матеріалів дозволив би простежити, яким чином нацистська влада пояснювала та виправдовувала необхідність залучення робочої сили з окупованих територій, які аргументи використовувала для переконання населення, а також які стереотипи та ідеологічні конструкції поширювалися через друковані видання. Цей аспект рекомендується взяти до уваги автору у його подальших дослідженнях.

2. Недоліком роботи можна вважати недостатнє вивчення інших галузей залучення українських робітників в Райху, окрім сільськогосподарського та індустріального сектору. Це б доповнило цілісну картину загальної політики використання працездатного населення Галичини в економічних інтересах Німеччини.

3. Автор розглянув не достатню кількість новітньої закордонної літератури останніх років (варто звернути більшу увагу на монографії, де це питання розкрито) щодо сучасних поглядів на трудову політику нацистської Німеччини в окупованих регіонах Європи.

Зазначені зауваження не знижують наукової та практичної значущості дисертаційної роботи й не применшують високого рівня її виконання. Вони радше мають характер рекомендацій і можуть бути враховані автором у подальших наукових студіях. Загалом висловлені побажання не впливають на позитивну оцінку дослідження та можуть слугувати підставою для наукової дискусії під час публічного захисту.

9. Висновок про відповідність дисертації вимогам.

Аналіз дисертаційної роботи й публікацій автора дає підстави зробити висновок, що дисертаційна праця Мосори В.А. «Джерела до вивчення історії трудової мобілізації українців дистрикту «Галичина» (1941 – 1944 рр.)» є ґрунтовним, завершеним і самостійним дослідженням, у якому відображена новаторська позиція дослідника й отримані нові науково обґрунтовані результати. Дисертація відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), а його автор, Мосора Володимир Андрійович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 032 Історія та археологія.

Рецензент:

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри всесвітньої історії

Карпатського

національного університету імені

Василя Стефаника

Олександр МАРУЩЕНКО